

Передмова до збірки «Олександр Козловський. Поезії». Бібліотека поета. Радянський письменник. Київ, 1966.

Літературний процес і розвиток передової суспільної думки останніх десятиліть XIX і перших десятиліть XX століття в Західній Україні проходив під впливом громадсько-політичної і літературної діяльності [Івана Франка](#). Загальновідомим є факт впливу І. Франка на формування світогляду і напряду літературної творчості видатних письменників-демократів

Василя Стефаника

,
Марка Черемшини

,
Леся Мартовича

,
Ольги Кобилянської

,
[Уляни Кравченко](#)

. Під впливом І. Франка виростав цілий ряд представників літературної молоді.

Одним із молодих українських дожовтневих поетів, який зазнав на собі животворного впливу і батьківського піклування великого Каменяра, був Олександр Костянтинівич Козловський. Франко був не тільки літературним маяком для молодого поета, не тільки своєю творчістю сприяв формуванню його особистого поетичного стилю, а й зробив талановитому юнакові неоціненну практичну послугу. Він був першим і єдиним до цього часу редактором та видавцем його творів, першим популяризатором його поезії і її надзвичайно вдумливим, вимогливим і в той же час дуже доброзичливим і навіть захопленим критиком. Власне кажучи, Франкові ми завдячуємо збереженню і донесенню до читацької громадськості всього найкращого, що було у невеликому за обсягом, але дуже яскравому і художньо своєрідному поетичному доробку О. Козловського.

Історія української прогресивної літератури, як і літератур інших народів, що розвивалися в умовах жандармсько-цензурного переслідування, в умовах соціального і національного гноблення народів, багата численними прикладами передчасної загибелі талантів, які становлять собою довгий мартиролог і є невблаганним обвинуваченням тому ладові, що душив і нівечив найкращі культурні сили народів, найбільш мистецьки обдаровані і суспільно активні індивідуальності. Одні з них, борючись з суспільним ладом, в умовах якого вийшли на життєву арену, дорого віддали своє життя. Інші, не такі сильні і, очевидно, менш щасливі, гинули на початку шляху. Саме до таких, що впали на шляху,

встигнувши ступити по ньому лише кілька кроків, і належить Олександр Козловський.

На початку 1898 року в робочий кабінет І. Франка зайшов високий, блідий, з русявим кучерявим волоссям юнак. (За кілька днів до цього Франко одержав від нього лист і кілька віршів). Це був Олександр Козловський.

І. Франко зразу зацікавився молодим поетом, його свіжим і оригінальним поетичним обдаруванням. Відредагована Франком перша добірка віршів Козловського вийшла того ж року в «Літературно-Науковому Віснику» під назвою «Із поезій засудженого на смерть».

Доля Козловського склалася трагічно. Задушлива атмосфера тогочасної австрійської дійсності гнітюче вплинула на нього, а тяжка хвороба підточила його здоров'я. Поет умер, коли йому не було ще й 22 років.

Народився Олександр Козловський 1 листопада 1876 року в селі Горуцьке (тепер Гірське) колишнього Дрогобицького повіту, в сім'ї священика. З раннього дитинства зазнав він горя і злиднів, бо швидко став сиротою. Після закінчення сільської початкової школи О. Козловський деякий час учився в гімназії у місті Новий Санч. Саме тоді помер його батько. Мати в зв'язку з цим переїхала на постійне місце проживання в Довгомостиску, розташовану недалеко від Перемишля. Щоб мати кращий догляд за сином, вона забирає Олеся з Нового Санча і віддає на навчання до Перемишльської польської гімназії.

На формування світогляду обдарованого підлітка в Перемишльській гімназії великий вплив справив учитель польської і української мов Кость Горбаль, який полонив своїми поглядами найдопитливіших представників учнівської молоді. Козловський звирявся йому своїми першими поетичними спробами. Почитавши вірш початківця «Моя послідня любов» (Козловський навчався тоді вже в сьомому класі), вчитель похвалив його, сказавши при цьому: «Пиши багато, може, що й коли з тебе буде». Крім численних віршів, Козловський пробував писати і більші за обсягом твори історичного змісту. В зв'язку з цим слід згадати історичну повість «Іван Богун», яку Козловський, очевидно, так і не закінчив, а рукопис її, мабуть, знищив. У вищих класах Козловський захоплюється грою на скрипці, багато малює і навіть зробив певний успіх у різьбярському мистецтві.

Але, очевидно, сильнішим був вплив Костя Горбала на становлення ідейного кругозору О. Козловського. Справа в тім, що К. Горбаль був для свого часу людиною передових матеріалістичних поглядів, хоч його матеріалізм не був по-справжньому науковим, себто діалектичним. Іван Франко дає Горбалеві досить високу оцінку.

У 1894 році О. Козловський перейшов на навчання в одну із львівських гімназій, де і склав екзамени на атестат зрілості. У Львові юнак глибше зацікавлюється громадсько-політичними справами, в нових його віршах впевненіше починають бриніти громадські мотиви, хоч більшість творів поки що не виходять за рамки хлоп'ячих віршованих вправ і наслідувань тих поетів, які особливо його в той час захоплювали.

Слід відзначити, що з українських письменників найбільший вплив мали на нього [Т. Шевченко](#) та [С. Руданський](#).

Навчаючись в гімназіях, О. Козловський звичайно не задовольнявся тими знаннями, які йому могла дати офіційна школа. Вже перебуваючи у Львові, він виявляє особливий інтерес до російської літератури, вивчає російську мову, читає твори Пушкіна, Крилова, Жуковського.

Восени 1895 року О. Козловський вступає на інженерний факультет Львівського політехнічного інституту. Час, на який припадають його студентські роки, для Галичини був особливо багатий на гострі суспільно-політичні події і заворушення. Особливо знаменним був у цьому відношенні 1897 рік, рік кривавих баденівських виборів, коли польська шляхта, намагаючись позбавити українських трудящих будьяких прав, вчинила дику фізичну розправу над десятками виборців, а біля тисячі їх кинула у тюрми. Поруч з польськими шовіністами активізували свою діяльність і українські буржуазні націоналісти. Події цього часу примусили Івана Франка різко виявити свою непримиренну позицію як проти одних, так і проти других. Саме тоді з'являються його стаття «Поет зради», в якій він засуджує зміїну тактику польських шовіністів, і замітка «Дещо про самого себе», в якій І. Франко, маючи на увазі безхребетну українську буржуазну інтелігенцію, відверто заявив: «Я не люблю русинів: так мало знайшов я між ними справжніх характерів, а так багато дріб'язковості, вузької партійності, двуличності і пихи, що дійсно не знаю, за що мав би любити їх».

О. Козловський не міг знайти собі місця серед задушливої атмосфери, що панувала в середовищі москвофільських та правих народовських діячів, його погляди були звернені до народу, з кожним днем він все гостріше відчував потребу стати на захист його інтересів. Недосяжним взірцем борця за інтереси народу, великим ідейним та літературним учителем був для нього І. Франко. Живе слово Франка будило в поета нові думки. І. Франко пізніше згадував: «...Я особисто мав деякий вплив на той зворот, який dokonався в поглядах Козловського в останніх роках його життя... Певна річ, покійник перед особистим познайомленням зі мною читав дещо з моїх писань; він був на літературних «сходинах», що, за ініціативою О. Маковея, відбувалися в «Руській бесіді» з початку 1898 р.»

Глибоку демократизацію ідейних переконань О. Козловського під кінець його життя змушений був відзначити один із представників «нової хвилі» в галицькому москвофільстві М. Глушкевич. «Останнім його твором, про який я знаю,— писав він у листі від 26 лютого 1905 року,— був апофеоз вільної, тихої, щасливої України «без хлопа, попа (він був атеїстом) і пана».

З кінця 1897 року О. Козловський шукає нагоди особисто познайомитись з І. Франком. Спочатку він хотів передати вірші через одного свого знайомого, але, оскільки той виїхав зі Львова, повернувши назад йому вірші, О. Козловський написав Франкові листа і долучив до нього ще чотирнадцять поезій. За короткий час він зайшов до Франка послухати його думки. Згодом Козловський відвідав Франка ще один раз, приносячи йому більшу добірку своїх віршів, оскільки Франко серйозно ними зацікавився як член редакції «Літературно-Наукового Вісника» і вирішив опублікувати їх у цьому журналі. В час свого знайомства з Франком О. Козловський був уже хворим, його зовнішній вигляд, стан його здоров'я сповнив серце Каменяра глибокої тривоги і щирого жалю: «його вид краєв серце. Згорблений, помарнілий, з глибоко запалими очима, він робив враження трупа, що лише якимось чином ходить по землі».

Ще в 1895 році він захворів на тяжку недугу — туберкульоз горла.

Але поет не піддається ударам долі, шукає виходу із свого, здавалося б, безвихідного становища і знаходить його в творчості. В останні два роки свого життя поет багато пише. Два мотиви пронизують інтимну лірику цих років: любов і боротьба зі смертю.

Особиста трагедія поета ще більше поглиблювала його невдоволення оточуючою

дійсністю. Він відчував, що чиновницько-бюрократична система, гнилість соціального ладу, що гнітили все живе й передове, знівечили і його життя. Ось чому в його поезіях останніх років поряд з трагічними мотивами, викликаними особистою долею, звучать сильні мотиви соціального протесту, осуд існуючої дійсності.

«Останні два роки його життя,— писав І. Франко,— це повільне конання тіла і zarazом швидке дозрівання та прояснення духа, ненастанна, жорстока боротьба між фізичним розкладом і ростом душі».

Стан здоров'я поета різко погіршився в середині квітня 1898 року. Перед смертю він мав лише одне бажання: побачити надрукованими хоч кілька своїх віршів. Новим свідченням цього є до цих пір ніде не опублікований лист О. Козловського до І. Франка, написаний менш як за місяць до смерті поета:

«17/7 98 р.

Високоповажний Пане доктор!

Будучи останній раз у Вас, я обіцяв прийти за тиждень, щоби остаточно порозумітись у справі друкування моїх стишків у «Віснику». Та ба! Коли я нечаянно занедужав на запалення нирок і прийти не міг. Тому тепер мушу справу полагодити листовно.

Прошу мене підписувати «Лешко Дрогомоль», а вибір стишка і зміни, оскільки не відноситься до змісту, лишаю цілком на Вашу волю.

Рукопис прошу заховати, а як поздоровію, сам до нього зголошуся.

З глибоким поважанням

Олекс. Козловський,

слух, політехніки».

Але й тут доля виявилась невблаганною щодо поета. Помер він у селі Гребенне 14 серпня 1898 року, а добірка його поезій появилася в «Літературно-Науковому Віснику» за чотири дні після похорону.

І. Франко ще двічі друкував добірки поезій О. Козловського в «Літературно-Науковому Віснику». Друга добірка вийшла в третьому номері журналу за 1900 рік.

Ця Франкова публікація привернула до себе увагу брата поета Ореста-Єремії

Козловського, який працював народним учителем в одному з сіл Великомогилівського повіту. Пройнятий вдячністю до І. Франка за його увагу до поетичної спадщини брата, прагнучи й самому спричинитися до виконання його передсмертної волі та увіковічення його пам'яті, Орест-Єремія Козловський зібрав ще ряд рукописів Олександра, серед них і драму «Лешко», та надіслав їх Франкові з метою дальшого опублікування в «Літературно-Науковому Віснику».

В 1905 році, відібравши і відредагувавши все краще, що написав Козловський, І. Франко видав його поезії окремою книжкою під назвою «Мирти і кипариси» з власного передмовою. Ця книжка, що зараз становить собою бібліографічну рідкість, і до цього часу є єдиним окремим виданням поета. Вірші його ще кілька разів передруковувалися у виданнях типу антологій.

Якщо говорити про наукове, літературознавче опрацювання спадщини поета, то на першому місці знову ж таки треба поставити роботу Івана Франка. Його стаття «Олександр Козловський», вміщена як передмова до збірки «Мирти і кипариси», містить у собі першоджерельний матеріал про характер і обсяг літературної спадщини поета і є, по суті, його блискучим літературним портретом. Накреслений рукою Франка профіль О. Козловського відзначається витонченістю, спостережливістю і точністю літературознавчого аналізу. До цього всього він овіяний великою франківською любов'ю, виключною людською уважністю.

Стаття ця аж ніяк не була нотатками довільних, літературних вражень. Це підсумок тривалої і копіткої роботи великого Каменяра над творчістю молодого поета. Адже вона з'явилася через сім років після смерті О. Козловського. І на протязі цього часу І. Франко виявляв неослабну увагу до його творчості, редагував і видавав добірки, принципово і строго відкидав недосконалі в художньому відношенні речі і нарешті все краще зібрав у «Миртах і кипарисах».

На Франкове видання творів О. Козловського в газеті «Буковина» з'явилася рецензія А. Крушельницького, яка друкувалася в трьох номерах. (А. Крушельницький, «Мирти і кипариси» — поетична спадщина Олександра Козловського», г-та «Буковина», 1906, № 6—8). Стаття становить собою переказ основних відомостей про поета, почерпнутих з передмови І. Франка, і докладний, але досить поверховий аналіз поезій, поміщених у збірці. Автор переповідає і цитує вірші О. Козловського, дотримуючись хронологічного принципу. Стаття справляє враження своєрідного літературного монтажу. Та для: свого часу вона мала певне значення головним чином як спроба популяризації творів О. Козловського серед ширшого читацького загалу. Щодо її наукової цінності, то вона

поступається передмові І. Франка. Щоправда, одна із критичних думок автора обгрунтована і становить інтерес дотепер. А. Крушельницький негативно поставився до назви збірки «Мирти і кипариси», яку, за власним свідченням, Франко взяв у Мочульського. Назва ця, власне, не виражає духу творчості О. Козловського. Від неї віе якоюсь екзотикою, в той час коли у віршах збірки немає й тіні екзотизму.

Слідом за Франком над збиранням матеріалів про О. Козловського та вивченням його творчості працював демократично настроєний західноукраїнський критик М. Мочульський. В 1906 році вийшов його біографічно-літературний нарис про поета. Невеличкий за обсягом, він дуже цінний своїм фактажем. М. Мочульський встановив широкі листовні зв'язки з знайомими, друзями і родичами поета. Саме йому ми завдячуємо збереженням, систематизацією і перевіркою біографічних матеріалів про О. Козловського.

Літературна творчість поета в нарисі характеризується досить побіжно і теж переважно як матеріал для біографії. Проте М. Мочульський дав відносно чітке уявлення про мотиви лірики О. Козловського. Слушною є і загальна, подана в образній формі, оцінка творчості поета, яка перегукується з Франковою: «Олександр Козловський погас у весні життя. Він не вспів як слід розправити своїх крил, не вспів багато творів лишити по собі, але ті пісні, що він писав їх власною кров'ю в останніх несповна трьох роках свого життя, — то пшеничні колоски на нашій поетичній ниві, то коштовні перли у скарбниці української поезії. Вони надихані глибоким, срібним ліризмом і запевняють творцеві гарне місце на нашій Парнасі».

В радянському літературознавстві постать О. Козловського ще не знайшла належної їй оцінки. До цього часу ще не з'явилося жодної літературно-критичної праці про поета, якщо не брати до уваги двох газетних статей автора цих рядків. Деяким новим матеріалом цікава стаття Ю. Крилача, надрукована в січневому номері «Нашої культури»

1

за 1962 рік. Автор цієї статті нещодавно побував у селі Гребенному на могилі поета, що знаходиться на віддалі заледве одного кілометра від кордону УРСР. Стежка до цієї могили не заростає травою. Трудящі українці, що живуть у Польській Народній Республіці, відвідують її, дбайливо прикрашають. Навідуються сюди гості і з Радянської України. Отже, помилився поет, пишучи в одному з своїх передсмертних віршів:

Серце краєсь, як згадаю,
дух спирає в груди:
заспівають, поховують

і — забудуть люди.

Сподіваємось, що це видання творів поета сплатить борг недостатньої уваги до нього з боку нашої літературної громадськості. Олександр Козловський був поетом-ліриком. Його поезія вражає читача глибиною зображуваних в ній почуттів. Не випадково І. Франко вбачав у ньому «одного з найталановитіших, а просто, може, навіть найталановитішого поета нашої наймолодшої генерації. Певно, та генерація, — продовжував Франко, — у нас у Галичині не виблискує ані числом, ані силою своїх поетичних талантів, але я не знаю ані одного з них, що простотою і ясністю своїх думок, а головне, безоглядною щирістю та правдивістю своїх почувань і загальною духовною дозрілістю, яку дає пережите і глибоко відчуте горе, міг рівнятися з Козловським».

Невдоволення навколишньою дійсністю при не-достачі чіткої соціальної перспективи, а також тяжка хвороба і нещасливе кохання наклали на поезію Козловського печать смутку. Однак громадянська, мужність поета, його моральна цільність допомагали йому пересилювати власне горе. Сум, що є в ряді його поезій, цілком відмінний від чорного песимізму буржуазних декадентських писак. Він був викликаний реальним болем, і поет переборював його, а бажання присвятити себе боротьбі за кращу долю трудящих полегшувало останні дні поета, сповнювало його вірою в свої сили:

Є ще народ наш в сірячині,
ціла маленька вітчина!
Для них я буду жить віднині! —
День новий серце почина.

Більша частина поетичного доробку О. Козловського — це його інтимна лірика. В широму, пластичному, сповненому справжнього артистизму і почуття міри зображенні особистих почуттів і думок виявилась своєрідність його поетичного обдарування, свіжість і чистота його поетичного голосу.

Особливе місце в інтимній ліриці О. Козловського посідає тема кохання. Надзвичайно вразливий, багатий на емоції, юний поет став натхненним співцем цього найпрекраснішого людського почуття. Поезія О. Козловського вільна від грубого еротизму чи безтурботного цинізму, якими нерідко хизувалися його сучасники-декаденти, що також у своїх віршах проявляли винятковий інтерес до любовної тематики. Почуття, яке оспівує поет, сповнене великої людяності і

благородства. Разом з тим воно не інтелігентська чи дидактична поза. Це п'янкий і болісний струмінь емоцій, що впливає з глибин поетової душі. Поет терпить, вболіває, скаржиться. Але він мав би право слідом за великим Пушкіним сказати: «Печаль моя світла», бо крізь смуток і горе проривається в них нестримна жага життя і людського щастя, нерозтраченість душевних сил.

Окремі поезії, особливо з числа найраніших, сповнені ще майже дитячої наївності і безпосередності у вираженні інтимних почуттів. Такою є поезія «До пташки», написана в стилі народних ліричних пісень. Автор довіряє маленькій пташці свої потаємні почуття до дівчини і просить виспівати їх розкішною, дзвінкою, як срібний дзвіночок, піснею, бо сам він несміливий, так щиро любить дівчину, що й вимовить не вміє. Поезія ця була написана в 1895 році.

А далі вірші 1896—1897 років, сповнені мотивами розлуки, трагічної і безглуздої втрати щастя, мотивами нерозділеного людського горя. У вірші «Було колись» поет говорить, що його мила блисла перед ним «мов у сні, рай, світло і небо забрала з собою». І тому те небо, і квіти, і весна втратили для нього свої запахи і барви. Поетові хотілося б піти аж на край світу, щоб забути своє горе («Мені так важко»). А з другого боку, він, як і ліричний герой «Зів'ялого листа» Франка, не хоче забуття і прагне марити про своє щастя, побачити і ще раз пережити хоч у сні, що назавжди втратив наяву.

Приснисть мені хоч, зоре ясна!
Приснисть хоч, віку молодий,
і ти, минувшино прекрасна,
й колишні щастя мого дні!
Хоч в сні явився перед мною,
подруго молодечих літ!
Я й досі ще горю любов'ю,
не чнаю втіхи, ні спокою
і в яку, мов на сонці цвіт.

Ця поезія виразно перегукується з відомими франківськими рядками:

О ні!
Являйся, зіронько, мені
Хоч в сні!

В життю мені весь вік тужити
Не жити.
Так най те серце, що в турботі,
Неначе перла у болоті,
Марніє, в'яне, засиха —
Хоч в сні на вид твій оживає,
Хоч в жалощах живіше грає,
По-людськи вільно віддиха.

Звичайно, тут не йде мова про якесь пряме наслідування Козловським, про використання певного мотиву чи поетичної концепції. Молодий поет ішов своїм шляхом, виливав у віршах свої почуття, проте й досвід автора «Зів'ялого листа» для нього не був безслідним. Сам він провів паралель між ним і собою в своєму першому листі до І. Франка: «Мене страшно завела любов; у мене були хвили, які Ви так чудово прибрали «Зів'ялими листками».

Найповніше інтимна драма поета представлена у вірші «Загублений рай». В цій поезії знайшла свій яскравий вираз закоханість О. Козловського в життя, в природу, він виявив тут тонке розуміння її чарів і барв. У дні розквітаючої весни життя, серед чудової і неповторної краси світу спалахнула чиста й одухотворена поетова любов, яку він зумів відтворити з великою психологічною проникливістю, посправжньому поетично:

Нас було двоє в тім раю,
два духи чисті по луках гуляли,
дві душі, що сплелись в одну
і розлучиться сил не мали.
Жили ми на подобу тих людей,
що серцями з собою помінялись
і двома парами оп'янених очей
невинно в себе, в себе лиш впивались.

Однак щастя виявилось короточасним. Остався в серці глухий біль, гірkota розчарування і розлуки. Про минуле кохання нагадують ліричному героєві лише любовний лист, стяжка і в'язка зів'ялих, засохлих квіточок. Розлетілись по полю буйні юнакові сни-мрії і вже не повернуться так само, як не розів'ються перев'язані стрічкою засохлі квіти, скільки б не поливати їх сльозами («Засохла в'язанка»).

Якщо розглянута вже частина любовної лірики О. Козловського становить собою поетичну історію життя його серця, то є в нього й вірші, які виходять поза рамки відбитків конкретного, індивідуального настрою і становлять собою ширші узагальнення. В них автор виявив нахил до філософічності образного мислення і поетичного письма, досить показовий, якщо взяти до уваги його юний вік.

Уже в 1894 році він створив афористичну мініатюру, сповнену неприхованої іронії і гіркоти:

Любов — то щастя,— кажуть. Чорт хіба
такеє щастя людям дав!
Він, певно, пекло провернув до дна
поки її, прокляту, вишукав!

Ще в не викристалізованій філософії життя О. Козловського любов займала одне з найчільніших місць. Людське існування окрилюється чарівною мелодією — мовою любові, яку в душі поета розвіяв дух смерті — невдачі й злигодні його життя; проте поет висловлює сподівання, що розуміння цієї мови, її солов'їний флейтовий спів повернеться до нього і супроводжуватиме його все життя («Жалібна тиша»). Подібні думки О. Козловський висловлює у поезії «Мое щось». Підсловом «щось» поет розуміє найголовніше у житті людини, те, без чого вона не може жити. Для нього це «щось» полягає в любові.

Свою любов, яка б вона не була, людина проносить крізь усе своє життя. І це любов витискає глибокий слід на всьому людському існуванні. Той, хто знає щастя в коханні, у кого воно палає сонцем, життєрадісніше дивиться на світ, повніше відчуває красу життя і легше справляється з його труднощами. І навпаки, нещаслива, нерозділена любов, та, що лютує бурєю, начеб чорним покривалом застилає все довкола людині, збільшує її житейські злигодні і горе, сповнюючи людську душу болісними переживаннями, обеззброює людину в боротьбі з іншими труднощами і невгодами. Цю думку О. Козловський розкрив у поезії «Сонце і буря», досконалії своєю художньою формою, лаконізмом і вагомистю поетичного вислову. Невеличка поезія написана за принципом смислового контрасту — улюбленого поетичного прийому О. Козловського. Складається вона з двох строф, різко протилежних за змістом, що підсилює звучання кожної з частинок вірша і виразність, рельєфність вислову поетичної думки в цілому:

Який чудовий світа покров,
яка солодка півдня тиша,
яка принадна вечірня тьма,
коли палає сонцем любов!
О, який чорний світа покров,
як важко стогне, плаче душа,
якже для неї втіхи нема,
коли лютує буря любов!

В деяких своїх віршах («Сам з собою», «Дарма») О. Козловський висловлював думку про якусь фатальну підпорядкованість людини своїм почуттям, про неспроможність її справитись з пристрастями, які несподівано нахлинають на неї і поривають у бистринь, якої не може зупинити людська воля. Зрозуміло, що така концепція автора — це, в якійсь мірі, поетична умовність, попросту засіб вираження сили почуттів. А з другого боку, в ній, очевидно, виявилась певна невідстояність життєвих вражень поета. Часто він писав під впливом сильних душевних пристрастей, які в той час здавались йому неминучими і непоборними.

Друга частина інтимної лірики поета зв'язана з його переживаннями, з відчуттям його невиліковної хвороби і наближенням неминучого кінця. Великий цикл поезій О. Козловського становить собою ніби поетичний щоденник останніх місяців і днів його життя. В критиці цей цикл одержав дуже високу оцінку. Так, А. Крушельницький писав в уже цитованій нами рецензії: «І ту збірку віршів, які відносяться до поетової недуги, я вважаю найціннішими не тільки задля їх артистичної форми і задля їх змісту, у яким поет виливає увесь свій біль за змарнованим життям, жаль за світом, тугу до життя, але також ціню їх задля того, що вони є родом документа, є нотуванням вражень, яких зазнає, відтворюванням почувань, які переживає людина, що усвідомила собі близьку смерть».

Одним з найсильніших у циклі є вірш «У зеркалі». Він є виразом дуже складного і дуже емоційно динамічного настрою. Хворий, виснажений поет дивиться на своє відображення у дзеркалі. Воно настільки змінене, настільки відрізняється від його попередньої подоби, що душа поета роздвоюється. Він начеб відриває своє зображення від себе і сповнюється до нього їдкою ненавистю. Використовуючи і форму звертання до другої особи, поет гнівно глузує над самим собою:

Зів'ялий, знищений, сухітний,
без краплі крові на лиці —

жиючий труп двадцятилітній:
чи я се весь у зеркальні?
Ти, потворе!.. Ось як ти впав!
Де всі твої тоті надії,
що в серці юнім колисав?
Де ділись злоті, ясні мрії?
Де серце чисте? Де таланти,
що щедра надала натура?
О, ти страшний лиш варіант,
тамтого відбитка понура!..

Ліричний герой докоряє собі за змарноване життя, за те, що не зумів «імені вписати у вічності безмежній карті». Проте поетів гнів — це лише короткі і бурхливі спалахи, які прориваються з стиснутого клубка його страждань і терпіння. Душевне напруження поета спадає і переходить у глибокий, скорботний жаль, тобто у більш пасивну емоційно і більш сталу форму.

Іноді засобом вираження сумних переживань поета є якась символічна образна деталь, як, наприклад, у вірші «Торішні листки». Поет звертається до вітру, який цілує тепленькими устами природи любих діточок — молоді листочки (метафора дуже характерна для О. Козловського), і просить не стрясати хирлявих і обмоклих торішніх листків. Його болить їх конання. Торішні листки виступають тут як символ власного життя поета. На створення цього образу його могла наштовхнути поезія І. Франка.

Вірші О. Козловського цього циклу сповнені не тільки глибокого суму, але й нерідко відчаю. Поет скаржиться в одній з поезій, що в його пісні чується постійно стогін, хоч він намагається настроїти свою творчість на веселий лад («Теорбанок»), Поет висловлює жаль за всім найкращим, що було в його житті (любов, щастя, молодість) і вже ніколи до нього не повернеться («Хвиля жалю»). Майже у всіх віршах витає зловісний образ смерті:

Світ зчорнів, і небо чорне,
релень чорна, чорне все...
Жду, поки мене загорне
та, що вічний сон несе.

...Може, в хвилях Флегетону
змию муку навісну
і тихеиько без гомону
прокрадуся в браму сну.

Проте поет розуміє всю ефемерність думок про так званий загробний спокій, міркування про нього сповнені у віршах відчутної іронії. Він розуміє всю красу і єдину справжність реального існування на землі, і тим важчою і трагічнішою є свідомість того, що йому настає кінець:

О страшно, страшно, страшно,
числячи двадцять літ,
повільною смертю прощати
все любе, дороге прощати
і покидать на все цей світ.

Безпросвітні міркування з приводу смерті замінюються в них жартівливим заграванням з нею, зовні безтурботним, а насправді дуже болісним іронізуванням над своєю долею. Він зображує смерть увигляді традиційної фольклорної постаті костюмахи, що їде з косою на сухоробрій кобилі. Ліричний герой братається з нею, танцює козачка і просить вшкварити ще, його зовсім не приваблює перспектива потрапити до неба, де херувими грають нудні гімни, і тому він попереджає, що дасть драпака звідти («Козачок»). То знов поет глузливо вдає задушевну розмову з костюмахою, просить її змилосердитись над ним і почекати хоч рік, хоч два. А тим часом можна побувати їй у тих, які вже надто довго живуть на світі і яким життя набридло. В нагороду за це поет готовий поцілувати її в губи, а коли й цього мало, то він ладен одружитися з нею («До костюмахи»).

Слід зазначити, що поезія О. Козловського позбавлена душевної ущербності. В своїх найтрагічніших віршах він був не тільки людиною, що нестерпно страждає, а й справжнім художником. До речі, спокійна філософічність, ясність і врівноваженість думки, високе почуття людської гідності характерні й для його поетичних роздумів про недалеку смерть, і щодо цього особливо великий інтерес становить поезія «Цвинтарок». О. Козловський спокійно міркує в ній про зміну і наступність людських поколінь, які одні за одними лягають під хрестами, і разом з тим у поезії стверджується ідея вічності буття, яка втілена в образі пустотливого вітру, що споконвіку, : ніби жартуючи, розвіває людський порох, грає в піжмурки з туманом. Ця поезія нав'язана конкретною картиною сільського цвинтаря, яка, до речі, відтворена тут з разючою рельєфністю деталей, з великою художньою досконалістю.

Останній вірш збірки «Мирти і кипариси» «Минуло» написаний 17 червня 1898 року. Це трагічний, але спокійний, сповнений невтішного жалю з приводу свого нещасного життя, своєї гіркої долі звіт поета перед самим собою. Поет ждав кращої долі, але вона до нього так і не прийшла. Вірш, без сумніву, написаний у протигагу XIX поезії першого жмутка «Зів'ялого листя» І. Франка.

Ця поезія І. Франка є полум'яним утвердженням торжества життя, що перемагає найтяжчі людські злигодні, зарубцьовує найболючіші душевні рани:

Я не жалуюсь на тебе, доле:
добре ти вела мене, мов мати.
Таж де хліб родити має поле,
мусить плуг квітки з корінням рвати.
Важко плуг скрипить у чорній скибі,
і квітки зітхають у сконанню...
Серце рвесь, уста німі, мов риби,
і душа вглибляєсь в люту рану.
А ти йдеш з сівнею й тихо сієш
в чорні скиби й незарослі рани
иове сім'я, новії надії
і вдихаєш дух життя рум'яний.

У О. Козловського, очевидно, на основі асоціацій з франківською поезією послідовніше і чіткіше розгорнутий образ долі, що оре і засіває ниву людського життя. Проте, якщо у Франка образ плуга, що оре ниву, і образ сівби викликає захоплення, то у Козловського та ж сама тема звучить в іншому, трагічному ключі. Його поле доля не то що не засіяла, а й навіть не оглянула:

Минули за годами годи,
найкращії годи,
сплинули, як в річечці води,
неспинені води.

Я ждав, я чекав тебе, доле,

щасливая доле;
моє теж засієш чей поле,
оглянеш хоч поле.

Та дарма чекав тебе, милу,
чекав тебе, милу;
й, не бачивши, йду в могилу,
у зимну могилу...

Різниця в настроях поетів, що мали спільне світовідчуження, пояснюється відмінностями життєвих обставин кожного з них.

Світлим, оптимістичним баченням світу пройняті вірші О. Козловського, які в більшій чи меншій мірі мають епічний характер, тобто такі, об'єктом роздумів і переживань в яких є не власна особа поета, а предмети і явища навколишнього світу.

В цих віршах виявились благородство і гуманізм поетової душі, вміння пластично відтворити різні за своїм характером життєві картини від радісних до найбільш похмурих, схильність до гумористичного зображення, тонке відчуття краси природи тощо.

Суттєвою особливістю епічної поезії О. Козловського є її фольклоризм. З пісенного багатства народу черпав він теми для деяких своїх поезій. Окремі його вірші є начебт своєрідною обробкою фольклорних творів. Це особливо стосується обрядової пісні «Гей у ярі-ярі бджілонька летіла» з драми «Лешко». Цю пісню дівчата співають у драмі на Андрія, зливаючи віск на воді під час ворожіння. Оспівується тут бджола, яка весною назбирала меду і воску. Мед забрав господар, а віск лишився красній дівчині для ворожби.

Поетика віршів О. Козловського, в яких відтворені сумні картини життя, також значною мірою пов'язана з поетикою усної народної творчості. Так у поезії «Ворон-віщун», написаній коломийковим розміром, в народнопісенному дусі оспівується туга і тривога дівчини за мили'л, що б'ється з ворогами. Тут, як і в думах, ворон виступає як символ і вісник смерті:

Крячуть понад хати?
крячуть понад хати?
Багато, багато...
багато, багато...

Ворогів погубило много,
і милого вбили,
навіть тіла козацького
землею не вкрили.

Найбільшим за обсягом літературним твором О. Козловського є триактна віршована драма «Лешко». Твір цей не докінчений автором. Після третього акту мав ще бути епілог, у якому автор повинен був висловити свою точку зору на змальовані ним події, підвести читача до певного висновку. Драма неопублікована, бо в такому вигляді, в якому її залишив О. Козловський, до друку не годиться, як ще зовсім сирий, не довершений перший начерк. Досить чіткий і охайний рукопис трьох актів драми зберігається в Рукописному відділі Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (фонд 3, № 3400). Тема драми — нещасливе, нерозділене кохання. Сільський багатій парубок Лешко Новосад кохає дочку бідної вдови красуню Гилянку і засилає до неї сватів, але одержує гарбуза. Гилянка любить бідного наймита Гната, з яким і одружується.

Але недовго тривало щастя Гната і Гилянки. В другій дії доведений до несамовитості любовною пристрастю Лешко вбиває Гната і Гилянку, підпалює хату. Сам він врятовується від вогню, хоч сусіди думали, що він згорів у полум'ї, і, очевидно, він же виносить я палаючої хати маленького сина Гната і Гилянки.

В третій дії, яка відбувається через двадцять років після другої, Лешко Новосад з'являється на андріївських вечорницях нужденним старцем і вгадує дівчатам їхню майбутню долю. Це викликає в його уяві спогади про свою трагічну молодість і образи загублених ним Гната і Гилянки, він знову впадає в стан потьмарення розуму і втікає з хати.

В драмі «Лешко» є низка художньо вражаючих, лірично забарвлених монологів, які можна розглядати як самостійні ліричні мініатюри, але в цілому п'єса Козловському не

вдалася. Він не зумів перевести ліричні переживання в драматичну зображувальну площину. Зокрема діалоги в п'єсі позбавлені справжньої драматичної виразності і динаміки, мало допомагають в розвитку драматичної дії і взагалі пов'язані з нею слабо. Мав рацію І. Франко, пишучи, що «його драма — ані драма, ані лірика, наскрізь неправдиве і мляве плетіння віршів».

Тонкий, інтимний, задушевний лірик О. Козловський розумів і відстоював громадянське служіння поезії. Ми не можемо говорити про якусь різку і кардинальну еволюцію в його творчості, оскільки вона розвивалася всього лише на протязі трьох років, але можемо з певністю визначити провідні тенденції дальшого творчого зростання О. Козловського як поета, досить точно вказати напрям, в якому ішло б це зростання, якби творчий шлях його не обірвався так передчасно. Поет, без сумніву, стояв на порозі створення поезій великого громадянського звучання. Те, що залишилося в його творчому доробку, дає цілковиту підставу стверджувати це з незаперечною переконаністю.

Перш за все слід відзначити, що О. Козловський проголошував громадянське служіння поезії у своїх програмових віршах «Пролог», «На Україну», «До Музи» тощо. З них особливою філософською ускладненістю, широкою проблемністю відзначається «Пролог». І. Франко не випадково дав йому цю назву і поставив його, як поетичний пролог, на початку збірки О. Козловського «Мирти і кипариси». Цей вірш О. Козловського містить у собі його роздуми про призначення поета і поезії. Використавши творчу фантазію, поет надає своїм роздумам сюжетної форми. В своїй високопоетичній уяві він зустрічається з Музою, яка веде його по шляхах історії, відкриває йому очі для глибоко осмисленого бачення життя, вчить розуміти і відтворювати його закономірності не якісь дрібні і випадкові, а ті, що визначають шлях людства та цілі століття.

На початку вірша поет показує себе в процесі пустої, безплідної творчості. Цілу ніч він просидів при свічці, але даремно. У нього нема натхнення. Думки не складаються у вірші:

Перо ж їх віршувать не хоче.
Не хоче думок віршувать,
без зерна зліплювать лушпину,
не хоче Муза вколихать
у тихий сон чужу дитину.

Поет звертається до Музи і просить, щоб вона надихнула його на справжню поезію. Для

О. Козловського найвищим зразком поетичного мистецтва була творчість Т. Г. Шевченка. Муза, яку поет кличе до себе, гуляє біля Канева, на могилі Кобзаря, літає над його Дніпром.

Сталося чудо. Муза справді зійшла до поета і повела його з собою. Іноді він проходив через провалля, що, очевидно, символізують собою труднощі життя і боротьби митця та специфічні творчі труднощі.

Але, подолавши їх, поет виходить на широку рівнину. Перед ним розкривається незрівнянна, чарівна краса природи:

Безмежний степ, луги зелені,
ліси, сокирою не ткиені;
цвіте, описуєсь розмай
над молочними річеньками,
а Слопутиця, цар Дунай
блищить на сонечку хвильками...

Але бачити це для поета замало. Перед його душевним зором повинні постати люди, що сльозами й кров'ю поливають цю країну. І Муза дає йому напитися води вищого прозріння. Спочатку від цього напою потемніло в очах, а далі він почув громогомонний дзвін, який відлічує віки. Поет розуміє, що мета історичного розвитку — це щастя і свобода людей. І коли вони прийдуть на землю, знову вдарить дзвін історії. Поступово до поета знову повертається ясність зору, яка тепер поєднується з глибоким розумінням баченого.

Про свою готовність іти, не вагаючись, по терновому шляху творчості заявляє О. Козловський і в поезії «До Музи». Цей шлях в його уявленні був шляхом служіння народів. В поезії «Невже ж нічого?» О. Козловський говорить про це ще більш виразно і рішуче. Крім того, ця поезія засвідчує свідомий поворот поета від інтимної в бік громадянської тематики.

Однією з найталановитіших у художньому відношенні поезій О. Козловського, в якій виявились його активна громадянська позиція, його непримиренне ставлення до

тогочасної дійсності, сильний внутрішній протест, є поезія «Дві бурі». Щоправда, протестуючий настрій, що межує з революційним, виражений у нього в дещо абстрактній формі. Поезія написана у вигляді розгорнутого художнього паралелізму. Автор малює бурю в природі, яка викликає в нього нестримне захоплення, бо в його серці теж не менш шалено лютує буря невдоволення життям. Скажена розбурханість природи переливається в душ> поета, а його внутрішня душевна збуреність начеб передається зовнішньому світові:

Я сміюся з реву твого
і жартую з грому!
Гук весілля чортівського
любий серцю мому.

Втіху дикую справляє
гуркіт сей мені;
в серці біль і гнів гуляє
під твої пісні.

Серця буря в тобі, буря,
грає ще живіше,
і лице твоє понуре
над тишу миліше.

Вірш «Дві бурі» належить до найекспресивніших, найбільш динамічних і енергійних за вираженим настроєм поетичних зразків в українській дожовтневій ліриці. Він стоїть на рівні кращих досягнень мужньої і драматичної лірики Лесі Українки.

О. Козловський виявив також нахил до сатиричної поезії («Біда»).

Одним із кращих зразків патріотичної лірики О. Козловського є вірш «На Україну». На лоні чудової природи ліричний герой цієї поезії снує романтичні марева про легендарних героїв нашої історії. На мить він забуває про все — про дуба, що шумить над його головою, про пташок, що співають довкола, — і переноситься в мріях до могутнього Дніпра. Він уявляє себе на козацькій чайці, серед чужих, вусатих запорожців. Вони

постають перед ним в найідеальніших обрисах. Ліричний герой жалкує, Що в нього немає їхньої сили і вроди, ні запорозької вдачі.

Потім поетична візія змінюється. Перед внутрішнім зором героя постає весь величний простір Східної України, з якою у нього зв'язано стільки марень! Для нього це якась обітована земля. Він настільки захоплений нею, що наївно вважає найвищим щастям народитися і жити на цій Україні:

Ось вже степ просторий, і небо синіє,
і ось Україна розвертається!
Ах, я її бачу, хоч там не бував!
Се та Україна, славна та багата,
сумна, а так красна! Я про ню чував
багацько та добре! Коб там моя хата
родинна стояла, ах, я б величався,
паном над панами тоді б себе звав!

І знову поет звертається до постаті великого Шевченка, схиляється перед ним, як перед борцем за свій народ і щасливою людиною, що жила і творила на тій Україні, про яку він тільки може мріяти:

Великий Тарасе, Кобзарю наш рідний,
ах, ти був щасливий! Ти син України.
Ти терпів за неї, за люд її бідний...
Честь душі великій, поклін твоїй тіні.

У цій любові до Східної України, про яку нам дає уявлення поезія О. Козловського, виявились природні і цілком усвідомлені мрії передової західноукраїнської молоді про зозз єднання України в одне ціле, але разом з тим на ідеалізованих, фантастичних уявленнях про неї позначився вплив суб'єктивного, романтичного туману, яким окутували сучасне і минуле України деякі письменники та історики з буржуазно-націоналістичного табору.

Патріотичними мотивами пройняті поетичні твори О. Козловського, присвячені історичній

тематиці. Не всі вони однакові за своїм художнім рівнем. В розробці історичної теми Козловський не був вільний від літературного учнівства та наслідувальності. Скажімо, його найбільший твір історичного змісту поема «Розстання» написаний на зразок історичних поем С. Руданського. Сильно позначився на них і вплив раннього Шевченка.

Однак це відхилення від власного поетичного стилю не характерне для поета. Власним, оригінальним, поетичним почерком він міг розробляти й історичну тему. Про це свідчить поезія «Похід Хмельницького», в якій образ Богдана Хмельницького і визвольна війна українського народу 1648—1654 років трактується з народних позицій. Поет підкреслює, впершу чергу, соціальні мотиви народного повстання, визвольну війну він розглядає як боротьбу українських трудових мас проти панів-гнобителів:

Так ідемо тепер у гості,
щоб відплатити за своє,
аби пізнали егомості,
що-то «мое», а що «твое».
Мужицькі сльози і страждання
огнем і кров'ю відплатим.

В той час, коли в Західній Україні трудящі ще перебували у панському напівфеодальному ярмі, ці слова поета звучали з особливою силою.

У Козловського був особливий дар поетичного лаконізму. Жанр філософсько-ліричної мініатюри вважається одним з найдосконаліших і найважливіших поетичних жанрів. Ним, так би мовити, складають іспит на зрілість свого таланту поети. О. Козловський створив цілий ряд коротеньких віршованих мініатюр, які є, по суті, досконалими поетичними афоризмами:

Будь кришталем, коли ти з каміння,
будь фіалком, коли ти рослина,
солов'єм, коли ти пташина,
а любов'ю, коли ти людина.

...О, Козловський не залишив після себе великого за обсягом поетичного доробку, хоч

поетичні настрої, відтінки почуттів у його віршах дуже багаті і різноманітні. Зокрема це стосується і його творів громадсько-політичного характеру.

Олександр Козловський не виробив чіткого революційного світогляду, проте йому було властиве різке невдоволення сучасною йому дійсністю, шукання шляхів до кращого майбутнього.

Життєвий шлях і поетична творчість Козловського характерні для тієї частини молодшої західноукраїнської інтелігенції, яка під впливом діяльності І. Франка, передової російської літератури і визвольних прагнень народу набирала прогресивного, демократичного характеру, ставала на захист інтересів народу і вкладала свої сили в справу творення передової української культури.

Степан Пінчук